

УДК 159.922:291.68

Гуз Н. В.

аспірант кафедри диференціальної та спеціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ, СХИЛЬНОЇ ДО ПЕРЕБУВАННЯ У ДЕСТРУКТИВНИХ КУЛЬТАХ

Стаття присвячена розгляду методологічної основи дослідження особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, а саме: основні принципи психології, провідні положення системно-структурного та структурно-функціонального підходу, гуманістичної, культурно-історичної психології, символічного інтераціонізму, основні положення теорії розвитку Е. Еріксона.

Ключові слова: особистість, розвиток особистості, психологічна схильність, перебування у деструктивному культурі,

Оскільки дослідження психологічних особливостей особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, є актуальним для сучасної психологічної науки та практики, воно потребує сучасних, інноваційних підходів. Але не дивлячись на суспільну значущість цієї проблеми, чітка методологічна база даного напрямку, яка дозволяла би суттєво розширити науковий пошук та розробити превентивні заходи, в науці відсутня. Тому, на наш погляд, особливої дослідницької уваги потребує створення адекватної методологічної основи вивчення особливостей особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах. Ми вважаємо, що це можливо, оскільки сучасна змістовно-психологічна методологія у змозі забезпечити глибинне розуміння особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, та звести у загальний дослідницький простір усі окремі напрацювання в цьому напрямку.

Методологічну основу нашого дослідження склали: основні принципи психології, провідні положення системного-структурного та структурно-функціонального підходу, гуманістичної, культурно-історичної психології, символічного інтераціонізму, основні положення теорії розвитку Е. Еріксона. Охарактеризуємо кожне методологічне підгрунтя нашого дослідження.

Методологія дослідження особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, базується на **наступних принципах:**

1. Принцип детермінізму стверджує, що всі психічні явища зумовлені взаємодією організму із зовнішнім середовищем, тобто поведінка людини та особливості її психічного життя є наслідком будь-яких причин, тобто принципово з'ясовні. Що б з суб'єктом не відбувалося, це має свої причини та пояснення.

2. Принцип об'єктивності вважає, що об'єкт пізнання незалежний від суб'єкта, що пізнає; об'єкт принципово пізнаваний через дію, можлива

незалежність пізнання об'єкту від суб'єкта. Правильно підібрані психологічні методи дозволяють об'єктивно пізнавати реальність.

3. Принцип єдності фізіологічного і психічного постулює, що жорсткого розриву між фізіологічним і психічним не існує, нервова система забезпечує виникнення і протікання психічних процесів, проте зведення психічних явищ до фізіологічних процесів неможливе. Психічне і фізіологічне є деякою єдністю, але ж вони не тотожні.

4. Принцип єдності свідомості і діяльності говорить про те, що не можна окремо вивчати поведінку, свідомість і особистість; все взаємно переплетене.

5. Принцип розвитку. Згідно даному принципу психіка суб'єкта є результатом тривалого розвитку у філогенезі і онтогенезі. Принцип підкреслює, що будь-яке наше функціонування нескінченне і залежить як від стимулів зовнішнього середовища, так і від дії соціальних і історичних чинників.

Системно-структурний підхід в дослідженні особливостей особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, може бути представлений декількома аспектами: перший пов'язаний з головними характеристиками предмету дослідження, другий — з розвитком цього предмету, а третій — з його структурою. Тобто завдяки використанню системного підходу ми не тільки наповнюємо семантичним змістом поняття особистості, схильної до перебування у деструктивному культурі, але й набуваємо інформації щодо динаміки її становлення та основних одиниць психологічного аналізу цього явища. Крім того, принцип структурності з застосуванням системного підходу може виступати тим чинником, який дозволяє операціоналізувати системну побудову моделі даної особистості та ставить системний підхід у відповідність до вимог практики.

Структурно-функціональний підхід в дослідженні особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, на наш погляд, найбільш повно представлений поглядами та науковими здобутками Т. Парсонса [1]. Не дивлячись на те, що досліджувана нами проблема — це, у першу чергу, проблема психології особистості, Т. Парсонс торкався різних аспектів релігійності, створював наукове уявлення про неї як про багатомірне явище, яке торкається різних рівнів соціального існування особистості. Традиційним підходам до цього феномену бракувало «об'ємності», вони виявлялися одновимірними, замкненими в одній з соціальних сфер і тому неповними, в усіченому вигляді.

Визначення різних аспектів релігійності в рамках «системного функціоналізму», запропоноване Т. Парсонсом, характеризується двома особливостями.

По-перше, Т. Парсонс прагнув з'ясувати, що є релігійна організація людського життя, тобто його підхід не був вузькоспеціальним, коли завдання зводиться до дослідження самого по собі релігійного феномена, тобто релігія не була самоціллю його дослідження, а розглядалася як феномен людського життя, як аспект, який дозволяє глибше осягнути особистість. По-друге, Т. Парсонс виходив з того, що дослідження релігії повинне бути міждисциплінарним. Він констатував, що принаймні у три основні систе-

ми, що конституують людське життя, включена релігія, і в кожній з них релігія виконує певні функції.

До цих систем Т. Парсонс відніс: 1) систему особистості, 2) соціальну систему групи, 3) систему культури [1].

Основні положення гуманістичної психології (К. Левін [2], К. Гольдштейн, Г. Оллпорт [4]). Використання основних постулатів гуманістичної психології для розуміння становлення та можливої реабілітації особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, є для нас провідним, оскільки гуманістична психологія описує перспективи особистісного розвитку і зростання людини, пропонує дієві методи досягнення успіху в світі дійсності, які раніше пропонували тільки філософія і релігія.

Використання основних положень гуманістичної психології дозволяє нам в процесі дослідження особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, представити загальну концепцію особистісного розвитку людини, що відповідає новим суспільно-історичним обставинам, які вимагають ініціативи, творчого підходу до вирішення проблем, а не тільки пристосування; виокремити способи і методи розвитку і зростання людини, намітити шляхи її самовдосконалення.

Основні положення символічного інтеракціонізму (Дж. Мід [6], Ч. Кулі [5]). Постулати символічного інтеракціонізму важливі для нашого дослідження, оскільки вони розглядають взаємодію у декількох контекстах.

1) Взаємодія як взаємовплив індивідів, коли передбачається, що поведінка індивіда є безпосередньою реакцією на поведінку іншого. У простому вигляді ця точка зору концептуалізується в моделі «стимул — реакція». Взаємодія, що розглядається таким чином, носить майже автоматичний характер, реакція на поведінку іншого предетермінована, «неминуча» і «позаособистісна».

2) Взаємодія як врахування ролі символів, які виконують опосередковуючу функцію. Символізування припускає новий рівень переживання наявності іншого. Взаємодія ототожнюється тут з комунікацією (особливо з лінгвістичною). Згідно цій точці зору взаємний вплив ніколи не буває прямим, він завжди схильний до деякої проміжної трансформації, тобто стимул завжди інтерпретується.

3) Взаємодія як Self-process. У цій концепції стверджується, що індивід не тільки знаходиться в постійній взаємодії (комунікації) з іншими, але і постійно взаємодіє з самим собою.

Основні положення культурно-історичної психології (Л. С. Виготський, О. Р. Лурія та ін.). У цій науковій школі вважалося, що унікальні якості людини обумовлені впливом на неї багатьох інших людей, який здійснюється в процесі спілкування в соціумі. При цьому часові характеристики емпіричної взаємодії організму з навколишнім середовищем трансформуються у функціональні психічні утворення. Провідна роль у формуванні свідомості і поведінки особистості належить традиціям і стереотипам мислення; історія життя людини — це, в першу чергу, процес акомодатії переданих з покоління в покоління моделей і стандартів суспільства, в якому вона живе.

Основні положення теорії розвитку Е. Еріксона. Основна причина психологічних розладів в індивідуальному і суспільному розвитку бачиться Е. Еріксону в «подовженні дитинства» [3]. За Е. Еріксоном, тривале дитинство залишає в людині довічний осад емоційної незрілості та робить її легкою здобиччю різних маніпуляторів. Ми згодні з подібним поглядом та услід за Е. Еріксоном вважаємо, що інфантильність створює певний чинник ризику попадання особистості у різні деструктивні культу.

Власне розвиток досліджується Е. Еріксоном через поняття «ідентичності», яка відкривається в «Я-переживанні» і означає переживання тожності людини самій собі. Сила знайденої індивідуальної ідентичності дозволяє перевершити обмеження групової ідентичності. Для нас феномен ідентичності є саме тим внутрішнім стрижнем, який дозволяє особистості перебороти психологічну залежність від деструктивного культу та знайти своє місце у соціальному житті. Отримання ідентичності надає людині сили для дій в тих проблемних ситуаціях, де успіх не гарантований, сприяє формуванню багатокрокових стратегій досягнення мети. Але ідентичність є результатом тривалого процесу, який локалізований в ядрі самої особистості та спирається на її адаптаційний потенціал.

Формування ідентичності виступає процесом одночасного віддзеркалення і спостереження, що протікає на всіх рівнях психічної діяльності, за допомогою якого індивід 1) оцінює себе з погляду того, як інші, на його думку, оцінюють його порівняно з собою і в рамках значущої для нього типології; 2) оцінює їхні думки про себе з погляду того, як він сприймає себе порівняно з джерелом думки і типами, значущими для нього. Цей процес у більшому ступені є несвідомим, таким, що постійно зводить фрагменти і розрізнені частини всіх часткових ідентифікацій у все більш обмежене число образів, але проблема виникає у випадку, коли залишається декілька незавершених схем самосприйняття і сприйняття життя. В цьому випадку людина може намагатися жити по декількох незв'язаних схемах відразу, що, як мінімум, призведе її до неминуче розчарування у житті. На жаль, сучасне життя зі швидкими змінами у соціумі робить будь-який образ світу і уявлення про себе принципово незавершеними, що і провокує принципову проблематичність життя. Отже, розвиток особистості неможливо зводити лише до отримання тієї або іншої форми ідентичності, яка необхідна людині лише як опора для самої себе, «тут-і-зараз». Ідентичність заради ідентичності може призводити до втрати здібності до емоційного спілкування з людьми, незадоволеності, відчуття страху, ізоляції, спустошеності тощо. Ця патологія може штовхати людину на саморуйнівні вчинки або на пошук спільноти, яка в змозі ці проблеми розв'язати.

У своїх наукових пошуках Е. Еріксон прийшов до розуміння розвитку як процесу отримання фундаментальних життєвих цінностей [3]. Розроблена нами «епігенетична карта» розвитку розглядає життя стадіально. Метафорично її можна описати таким чином. Життя представляє кожній людині «будинок», що складається з восьми «поверхів» (стадій). Народження відбувається на першому поверсі, впродовж життя слід дістатися до самого верху. На кожному поверсі людину чекає випробування, пробле-

ма. Витримавши випробування, вирішивши проблему, вона стає володарем «базисної чесноти» і дістає можливість піднятися на наступний поверх, де її чекає наступна проблема і нове випробування. Ось перелік проблем і базових чеснот, які, як вважав Е. Еріксон, еволюція заклала в базальний план стадій життя:

1. Базисна довіра проти базисного недовір'я: Енергія і Надія;
2. Автономія проти Сорому і сумніву: Самоконтроль і Сила волі;
3. Ініціатива проти Відчуття провини: Спрямованість і Цілеспрямованість;
4. Працьовитість проти Відчуття неповноцінності: Системність і Компетентність;
5. Ідентичність проти Змішення ролей: Присвячення і Вірність;
6. Близькість проти Ізоляції: Афіліяція і Любов;
7. Генеративність проти Стагнації: Продуктивність і Турбота;
8. Цілісність Его проти Відчаю: Самозречення і Мудрість.

Для нашого розуміння особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, ця епігенетична карта є значущою, вона описує «нормальний» розвиток людини, підтримуваний соціальними інститутами. В цьому випадку молоді люди не боятимуться життя, оскільки люди похилого віку, що оточують їх, володітимуть достатньою цілісністю, щоб підтримувати їх та передавати досвід. Ця фінальна цілісність «душевного стану» описується Е. Еріксоном як накопичена упевненість в своєму прагненні до порядку і смислу, як ухвалення свого єдиного і неповторного циклу життя. Навіть усвідомлюючи відносність всіх різних стилів життя, які додавали смисл людським прагненням, володар цілісності его готовий захищати гідність власного стилю життя проти усіх погроз, бо він знає, що окреме життя є лише випадковим збігом одного єдиного життєвого циклу з лише одним відрізком історії, і що для нього вся людська цілісність зберігається або терпить крах разом з тим єдиним типом цілісності, яким йому дано скористатися. Тому для окремої людини тип цілісності, розвинений його культурою або цивілізацією, стає гарантією і знаком моральності його походження. При такій завершуючій консолідації смерть втрачає свою болісність [3]. Значущість епігенетичної карти Е. Еріксона полягає в тому, що вона співпадає з нормами християнської моралі та допомагає суб'єкту у пошуку власної самості.

Проте, як відмічає Е. Еріксон, не кожному дано вирішити усі проблеми, справитися зі всіма кризами, а незадовільне рішення призводить до стійких негативних змін в структурі особистості. Проблематичність розвитку особистості пов'язується Е. Еріксоном не тільки з труднощами подолання наслідків незадовільного вирішення проблем на попередніх стадіях, але, перш за все, з проблемами, які ставить перед людиною швидка зміна соціальної ситуації, коли раніше накопичені досягнення, проходження придбаного раніше досвіду виявляються неспроможними подолати фрустраційний стан. Тобто, на наш погляд, Е. Еріксон фактично наголосив провідну роль адаптивних здібностей особистості, її адаптаційного потенціалу у розв'язанні життєвих криз. Особистість, яка не володіє подібним

запасом здібностей, не знаходить у собі внутрішніх сил для боротьби та фактично стає легкою здобиччю adeptів деструктивних культів.

Таким чином, сучасний стан опрацьованості представленої теми дослідження показує відсутність не тільки конкретних спроб наукового дослідження особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, але й методологічних підходів до даного проблемного поля, які створили б підстави для розширення наукових пошуків та розробки превентивних заходів. Методологічна основа, адекватна цілі та завданням дослідження, в змозі допомогти сформулювати об'єкт та принципи наукового підходу до вивчення особистості, схильної до перебування у деструктивних культурах, а також укласти цілісний методичний комплекс в даному контексті.

Методологічну основу дослідження склали: основні принципи психології, провідні положення системного-структурного підходу, гуманістичної, культурно-історичної психології, символічного інтераціонізму, основні положення теорії розвитку Е. Еріксона; кожний з даних наукових постулатів та принципів сприяє поглибленню уявлень про досліджуваний предмет та дозволяє суттєво розширити науковий пошук.

Список літератури

1. Парсонс Т. Структура социального действия /Парсонс Т.// О структуре социального действия. — М.: Наука, 2002. — 243 с.
2. Левин К. Теория поля в социальных науках /К. Левин. — СПб.: Речь, 2000. — 154 с.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ. А. Д. Андреевой; под общ. ред. А. В. Толстых]. — М.: Изд. группа «Прогресс», 1996. — 344 с.
4. Allport G. W. Pattern and growth in personality / G. W. Allport. N. Y. 1961.
5. Cooley Ch. Human Nature and the Social Order. — N. Y., 1964. — P. 166.
6. Mead G. H. Mind, Self and Society. — Chicago, 1936. — P. 90.

Гуз Н. В.

аспирант кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ, СКЛОННОЙ К ПРЕБЫВАНИЮ В ДЕСТРУКТИВНЫХ КУЛЬТАХ

Резюме

Статья посвящена рассмотрению методологической основы исследования личности, склонной к пребыванию в деструктивных культурах, а именно: основных принципов психологии, ведущих положений системно-структурного и структурно-функционального подходов, гуманистической, культурно-исторической психологии, символического интеракционизма, основных положений теории развития Э. Эриксона.

Ключевые слова: личность, развитие личности, психологическая склонность, пребывание в деструктивном культе.

Guz N. V.

graduate student of department by a differential and special psychology
Odessa national university of the name of I. I. Mechnikova

**METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH OF PERSONALITY,
FEEL LIKE STAY IN DESTRUCTIVE CULTS**

Summary

The article is devoted consideration of methodological basis of research of personality, feel like a stay in destructive cults, namely: basic principles of psychology, leading positions system structural and structurally functional approaches, humanism, cultural and historical psychology, symbolic interactionism, substantive provisions of theory of development of E. Eriksona.

Key words: personality, development of personality, psychological inclination, stay in a destructive cult.